

IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

A zsidó irodalom munkásai csekély számban vannak és ezek is erejüknek csupán szerény hányadát fordíthatják a tudomány művelésére. Nem csoda tehát, hogy a segédtudományokra már alig jut valami. Így pl. tudtunkkal sem a bibliai, sem a bibliautáni történet számára zsidó szempontból atlasz még sohasem készült. A keresztényektől kell kölcsön venni és el kell ismerni, hogy alapos és hasznos segédeszközöket készítenek. *R. de Riess Atlas scripturae sacrae*, melyből *Rückert C.* az imént 2-dik kiadást rendezett, konzervatív állásponton áll, Freiburg i. B. 1906-ban jelent meg és felette olcsó. A protestánsok elég térképet csináltak már, de a katolikusok nem gondolkoznak úgy, mint a zsidók a saját irodalmukról, hogy más felekezet gondoskodott róla. Az atlasz névmutatóból és 10 szép térképből áll, melyek a következők:

1. Egyiptom a patriarchák korában.
 2. Arabia petraea és Kanaan az egyiptomi kivonulás idején. A Szinai vidéke.
 3. Palesztina a birák és királyok korában. Dávid és Salamon birodalma.
 4. Kanaan, Syria, Assyria, Babylonia az assyr emlékek alapján.
 5. Assyria, Babylonia, Ninive és Babylon városok körüli vidékekkel.
 6. Palesztina Jézus és az apostolok korában stb.
 7. Syria, Kis-Ázsia, Macedonia, Görögország, Italia az apostolok korában.
 8. Jeruzsálem (7 kép 7 korszakból).
 9. Jeruzsálem és Bethlehem vidéke. A mai Jeruzsálem.
 10. A mai Palesztina stb.
- Az atlasz latinul van írva.

Ackermann A., fiatal rabbi, megírta hitközségének történetét: »Geschichte der Juden in Brandenburg a. H.« (Berlin, 1906). Alapul Gerson elhunyt brandenburgi előljáró kézíratos krónikája szolgált. Az első zsidót a »Mark«-ban a középkori krónikások 1247 körül említik: a zsidók által átszúrt ostya vérzett. A per végét már ebből mindenki tudhatja. Hasonló per 1510-ben folyt le, melyet A. részletesen ismertet. A brandenburgi zsidók történetében az 1671. év nagy fordulatot jelent, mert ekkor a nagyfejedelem a Bécsből kiűzött zsidók közül 50 családot vett fel. A brandenburgi község kezdetei erre az időre esnek és 1729—1855. közt fejlődött ki intézményeivel együtt. Az összzsidóság szempontjából ebben a korszakban sincs valami különös jelentősége. Az utolsó félszázadban a község emelkedett, de azért rabbijai nagyon sűrűn váltakoztak. A kiállítás igen szép és a 224 lapra terjedő könyv utolsó részét az eredeti okmányok és egy névmutató zárják be. A Zunz-Stiftung és mecénások gondoskodtak a mű anyagi részéről.

*

A zsidó kalendáriumról az általános kronológiai művek rövid ismertetést szoktak adni. Monográfia eddig három létezett, melyeknek szerzői Schwarz, Levysohn és Simon. Ezekhez most mint negyedik *Kistner A.* műve csatlakozik, melynek címe: *Der Kalender der Juden* (Karlsruhe 1905). K. elismeri, hogy Schwarz (jelenleg bécsi rektor) munkája igen éleselméjű történeti vizsgálódás, de éppen ezért nem alkalmas bevezetés kezdők számára. Levysohn munkáját nem ismeri. Saját iratának célját abban látja, amit Schwarzénál nélkülöz. És tényleg K. egyszerűen és világosan adja elő a tudnivalókat, csupán abban hibázott, hogy a héber emlékeztető szavakat nem adja egyszersem héber betűkkel is, miáltal ezeknek megértését kissé megnehezítette. Így pl. *Guchadsat* szóban (14. lap) nehezen ismerhető fel גוחאדסאט és még nehezebben Tachzag emlékeztetőben תשצג, annál is inkább, mert *ch* az előbbiben ח és az utóbbiban ש betű átírása. Egyébkép a Molad, Kebia, Dechija és a többitől világos ismertetéseket ad és 42 fejezet után tabellákkal szolgál. Az egész irat matematikai szempontokból készült, de el kell ismerni, hogy olvasóitól nem követel sok matematikai ismereteket és némi figyelemmel laikusok is megérthetik. Kistner

talán nem is sejti, hogy a zsidó és keresztény dátumok átszámításáról milyen gazdag irodalom létezik. Mindamellett hasznos munkát végzett.

*

Nöldeke Tivadar nagy hírű strassburgi orientalista 70. születésnapja alkalmából két vaskos kötetre terjedő ünnepi mű jelent meg e címlappal: »Orientalische Studien« *Theodor Nöldeke zum siebzigsten Geburtstag (2. März 1906)* gewidmet von Freunden und Schülern und in ihrem Auftrag herausgegeben von Carl Bezold. Mit dem Bildnis Th. Nöldeke's einer Tafel und zwölf Abbildungen. Zwei Bände LVI. u. 1187 Seiten. Gieszen, 1906 (Alfred Töpfelmann). A változatos tartalomról a szerzők ábécé sorrendjében kiemeljük azokat a cikkeket, melyek olvasóinkat érdekelhetik.

Barth, J. (Berlin) — Formangleichung bei begrifflichen Korrespondenzen.

Baudissin, Wolf Wilhelm Gr. (Berlin) — Esmun-Asklepios.

Becker, C. H. (Heidelberg) — Die Kanzel im Kultus des alten Islam.

Bevan, A. A. (Cambridge) — The Aramaic root קלם.

Bezold, C. (Heidelberg) — Das arabisch-äthiopische Testamentum Adami.

De Boer, T. J. ('s Gravenhage) — Kindi wider die Trinität.

Budde, Karl (Marburg i./H.) — Zur Geschichte der tiberiensischen Vokalisation.

Buhl, Fr. (Kopenhagen) — Ein paar Beiträge zur Kritik der Geschichte Muhammed's.

Cheikho, L. (Beirut) — Un traité inédit de Honein.

Davies, T. Witton (Bangor, N.-W.) — Brief studies in Psalm criticism.

Deissmann, Adolf (Heidelberg) — Der Name Panthera.

Eerdmans, B. D. (Leiden) — Das Mazzoth-Fest.

Euting, Julius (Strassburg i./E.) — Der Kamels-Sattel bei den Beduinen.

Fraenkel, S. (Breslau) — Das Schutzrecht der Araber.

Friedlaender, Israel (New-York) — Zur Komposition von Ibn Hazm's Milal wa'n-Nihāl.

Gardthausen, V. (Leipzig) — Die Parther in griechisch-römischen Inschriften.

Gaster, M. (London) — Massoretisches im Samaritanischen.

Ginzberg, Louis (New-York) — Randglossen zum hebräischen Ben Sira.

De Goeje, M. J. (Leiden) — Die Berufung Mohammed's.

Goldziher, Ignaz (Budapest) — Zauberelemente im islamischen Gebet.

Grimme, Hubert (Freiburg, Schweiz) — Der Logos in Südarabien.

Halévy, J. (Paris) — Deux problèmes assyro-sémitiques.

Hjelt, Arthur (Helsingfors) — Pflanzennamen aus dem Hexaëmeron Jacob's von Edessa.

Horn, Paul (Strassburg i./E.) — Die Sonnenaufgänge im Schähnāme.

Jacob, G. (Erlangen) — Das Weinhaus nebst Zubehör nach den Gazelen des Hāfiz. Ein Beitrag zu einer Darstellung des altpersischen Lebens.

Jastrow, Morris, jr. (Philadelphia) — On the Composite Character of the Babylonian Creation Story.

Jensen, P. (Marburg i./H.) — Der babylonische Sintflutheld und sein Schiff in der israelitischen Gilgamesch-Sage.

Juynboll, Th. W. (Leiden) — Über die Bedeutung des Wortes 'amm.

Kautzsch, E. (Halle a./S.) — Die sogenannten aramaisierenden Formen der Verba ׁׂ׃ im Hebräischen.

Landauer, S. (Strassburg i./E.) — Zum Targum der Klagelieder.

Lidzbarski, Mark (Kiel) — Uthra und Malakha.

Littmann, Enno (Princeton, N. J.) — Semitische Stammesagen der Gegenwart. Aus dem Tigrē übersetzt.

Löw, Immanuel (Szegedin) — Aramäische Fischnamen.

Macdonald, Duncan B. (Hartford, Conn.) — The Story of the Fisherman and the Jinni. Transcribed from Galland's MS of »The Thousand and One Nights«.

Marti, Karl (Bern) — Die Ereignisse der letzten Zeit nach dem Alten Testament. Eine Skizze.

Moore, George F. (Cambridge, Mass.) — הִתְּתָה עַל הַפָּבֶר — »Lobus caudatus«, and its Equivalents, *Λοβός* אֲצִבֵּעַ הַפָּבֶר אֲצִרָא, *زِيَانَة* etc.

Müller, D. H. (Wien) — Das Substantivum verbale.

Niese, Benedictus (Marburg i./H.) — Eine Urkunde aus der Makkabäerzeit.

Nowack, W. (Strassburg i./E.) — Metrum und Textkritik.

Rothstein, J. Wilh. (Halle) — Ein Specimen criticum zum hebräischen Texte des Sirachbuches.

Schwally, Friedrich (Giessen) — Ägyptiaca.

Sellin, E. (Wien) — Das israelitische Ephod.

Seybold, C. F. (Tübingen) — Hebraica: 1. Berith. 2. Rōsch keleb, rōsch ḥamōr.

Spiegelberg, Wilhelm (Strassburg i./E.) — Ägyptisches Sprachgut in den aus Ägypten stammenden aramäischen Urkunden der Perserzeit.

Stade, B. (Giessen) — Die poetische Form von Ps. 40.

Toy, Crawford H. (Cambridge, Mass.) — The Semitic Conception of Absolute Lav.

Westphal, G. (Marburg i./H.) — צַבֵּחַ הַשָּׁמַיִם.

Yahuda, A. S. (Berlin) — Bagdadische Sprichwörter.

Zimmern, H. (Leipzig) — Das babylonische Vorbild des Pehtā und Mambūhā der Mandäer.

Index. Von *C. Bezold*.

A. Eigennamen-Verzeichnis.

B. Verzeichnis erklärter Wörter.

*

Hinneberg P. nagyszabású művet ad ki e czímen: *Die Kultur der Gegenwart*, amely a jelenkor egész tudását rendszerbe foglalja. A lexikonok szétdarabolják az egyes tudományágakat, ez a mű valamennyit összefoglalja. Négy csoport lesz, melyek mindegyike külön részekre fog oszlani. Az 1. csoport pl. 14 részt ölel fel. A 4 főcsoport német czímei a következők:

I. Die geisteswissenschaftlichen Kulturgebiete. Religion und Philosophie, Literatur, Musik und Kunst (mit vorangehender Einleitung zu dem Gesamtwerk).

II. Die geisteswissenschaftlichen Kulturgebiete. Staat und Gesellschaft, Recht und Wirtschaft.

III. Die naturwissenschaftlichen Kulturgebiete.

IV. Die technischen Kulturgebiete.

A súlypont, mint a részletezésből mutatkozik, az első két csoportban van. E nagy mű e helyen nem azért érdekel bennünket, mert nagyszerűségénél fogva a mi szegénységünkre rávilágít, hanem azért, mert vallásunk benne nem kap önálló helyet, hanem mint a keresztény vallás függeléke tárgyalatik. A kiadó zsidókat kért fel, de ezek nem vállalkoztak, zsidó theológust pedig nem ajánlottak: Nagyon elfogult. A keresztény theológus természetesen elfogulatlan a saját és még inkább a zsidó vallás iránt. Erre nevelték 1900 év óta és az evangéliumi pártiratok szintén ezt prédikálják. És Wellhausen az »Israelitisch-jüdische Religion« szakaszát csakugyan ezzel a mondattal kezdi: »Die israelitisch-jüdische Religion ist deshalb für die Kultur der Gegenwart von grosser Wichtigkeit, weil sie die Vorstufe der christlichen ist.« »Vorstufe!« Így beszélhettek azok, kik a trinitásban és egyebekben hittek, de a modernek — pl. Wellhausen maga és Harnack — miben látják a keresztény vallás magasabb fokát? De nem feszegetjük a dolgot, csupán az elfogulatlanságot mutatjuk be. Egyébiránt W. nagyobb munkáiból kivonatot ad, semmi egyebet. W. theológus, de meglepetésünkre a »kulturauktorok« ugyan- ezt a nótát fujják. A legjobb — és ezt derekasan cselekszik — ha a zsidókról hallgatnak, mert beszédjükben csak leszólás az osztályrészük. Idézzük az egész művet bevezető dolgozatból (Lexis: Die allgemeinen Grundlagen der Kultur der Gegenwart) a következő két helyet. Egyik az ókorra, a másik a jelenkorra vonatkozik.

»Auch in Israel hatten einzelne Propheten sich schon zu einem universalistischen Ideal erhoben, und die Bemühungen der im ganzen Römerreich verbreiteten Juden, Prose-lyten zu gewinnen, waren nicht ohne Erfolg. Aber sie dienten vor allem dazu, dem Christentum den Boden vorzubereiten, denn erst nachdem diese den Bann der jüdischen Gesetzlichkeit gebrochen hatte, konnte die *monotheistische* Lehre ungehindert ihre Anziehungskraft . . . ausüben« (28. lap.)

»Dem Protestantismus aber bleibt die schwere Aufgabe

vorbehalten . . . das Wesen des historischen Christentums und den *christlichen Charakter unserer Kultur* aufrecht zu erhalten, also seinen Platz zu behaupten zwischen dem katholischen Dogmatismus und dem wissenschaftlichen Naturalismus« (49).

Hogy a zsidóknak a kultura fejlődésében valami részük volna — pl. a XII. és XIII. században — egy szóval sem említetik. De a régi Izraél, melynek íratait a kereszténység is átvette és amely már nyugodni tért, azt L. is elismeri. »Marduk und Istar sind in der Nachwelt spurlos verschwunden: von der Jahverreligion des Alten Testaments aber ist die grösste geistige Umwälzung ausgegangen, die die Menschheit erlebt hat« (25. lap).

A keresztények viszonya a római pogány államhoz az idők folyamán alaposan megváltozott: eleinte gyűlölték, később elismerték. 260 körül Dionysius alexandriai püspök azt hirdette, kétségtelenül elterjedt közhit szerint, hogy Alexander Severus és Philippus Arabs szivükben keresztények voltak (részletesen 152. lap). Érdekes, hogy a zsidók között hasonló monda keringett az egyik Antoninusról, csak hogy nem bizonyos, hogy melyikről. Egész irodalom van az »Antoninus és Rabbi« mondákról. Mindenesetre hamis úton járnak azok, kik ezeket a mondákat történelmi forrásokul használják. Az igaz mag csupán annyi lehet, hogy az illető császár némi jámborságot mutatott. Talán kedvezően intézett el valamely ügyet, melyben a patriarcha vagy hívei érdekelve voltak. Egyébiránt ez a példa is mutatja azt, hogy a talmudi mondák azonosok a Keleten általában elterjedt mondákkal. A zsidók között ugyanazok a mesebeszédék járták, melyek a keresztények és pogányok között. A Nagy Sándor mondák mintájára a római császárokról keletkezett mondák is behatoltak a zsidók közé. Megjegyzendő még, hogy Rómában egy »Severus-szinagóga« volt. Ha pedig volt zsinagógája — így okoskodtak — akkor zsidó, illetve keresztény volt.

*

Müller K. ismerteti a nyugat-európai kereszténységet és egyházat a középkorban és az V. szakaszban beszél a kultuszról és jámborságról. »Der Kultus des Abendlandes war zur Zeit Konstantins in seinen Grundzügen fertig (IV. század

eleje). Die beiden Hauptbedürfnisse der umgebenden heidnischen Welt haben sich in ihm durchgesetzt. Es soll durch seine Handlungen auf die Gottheit wirken, ihren Zorn abwenden, ihre Hilfe gewinnen, und er soll seine Genossen durch ein System der Mystagogie über die irdische Natürlichkeit und Sündigkeit hinausheben und mit himmlischen Lebenskräften füllen. Als dann vom IV. Jahrhundert an die heidnische Welt rasch und massenhaft der Kirche zugetrieben wurde, machten sich ihre bisherigen religiösen Instinkte hier noch weit kräftiger geltend. Nicht nur trat jetzt die mystagogische Organisation des Gottesdienstes in ihre glänzendste Zeit, sondern es wurden auch eine Menge Stücke des heidnischen Kultus und der heidnischen Religion unmittelbar übernommen. An die Stelle der Götter, Halbgötter, Genien und Heroen tritt das Heer der Heiligen und Engel, in denen sich vielfach auch bestimmte Gestalten der alten Religion fortsetzen, so dass ihre Verrichtungen und Legenden, Attribute und Eigenschaften, Kultstätten und Festtage unmittelbar auf die neuen Patrone und Nothelfer übergehen und ein christlicher Kalender den heidnischen ablöst. *Der Kultus wird immer mehr die Welt des Wunders und Zaubers etc.* «
 És még csodálkoznak, hogy miért nem lett a pogányvilág zsidóvá? A zsidóság nem ismert megalkuvást, valóságos horrort érzett minden pogányság ellen.

*

Az előbb említett nagy gyűjtemény egyéb munkálataiban szintén találunk zsidó irodalmi szempontból figyelemre méltó részleteket, melyek behatóbb kutatás kiinduló pontjaiul szolgálhatnak. A görög egyházi költészet főképviselője a syr Romanos, ki az ötödik század fordulóján Berytosban, tehát Palesztinában diakonus volt. Mintái a biblián kívül Ephrem syr egyházatya (mh. 373 körül) versei, forrásai pedig az ő szent iratai, közöttük a szentek életéről szóló legendák voltak. A bibliai hősöket előszeretettel énekli meg (Krumbacher: *Die griechische Literatur des Mittelalters* 259—262). Ez a rövid kivonat a zsidó pajtanokra emlékeztet és bizonyos, hogy a már a talmudban említett pajtanok szintén hasonló verseket költöttek, mint Ephrem és byzantin utánczó. De még inkább emlékeztet a pajtanokra, főleg Kalirra damaskusi

János (mh. 754 előtt). Krumbacher (269. l.) ezt mondja költészetéről: »Derselbe gelehrte, verstandesmässige Grundzug, den die Prosaschriften des Johannes offenbaren, verrät sich auch in seinen Dichtungen. Sie bezeichnen deutlich eine gelehrte Reaktion gegen die einfachen populären Lieder des Romanos. An ihre Stelle setzte Johannes eine neue Art von Gesängen (Kanones), »die durch Künstlichkeit der Form ausgezeichnet, aber arm an Empfindung sind« . . . die Gedichte des Johannes wurden später durch gelehrte Kommentare erläutert. Das tat ihrem Ansehen keinen Eintrag; unnatürliche Künsteleien und grammatische Dunkelheiten haben auf das grübelnde Geschlecht der Byzantiner immer eine geheimnisvolle Anziehung ausgeübt; ein Gedicht, das ohne Scholien verstanden werden konnte, wurde nicht leicht für voll genommen.« Akárha Kalirról beszélne. Ő is bizonyára szándékosan komponált olyan verseket, melyeket csak tudósok érthettek meg és valószínű, hogy a Keleten élt.

*

Ugyanott (265. lap) a világkrónikákról van szó, melyek a III—IV. században keletkeztek és melyeknek zsidók voltak az őseik, jelesül Josephus, Justus Tiberiásból és talán a Széder Ólam és hasonló termékek. K. ezt mondja róluk: »Wissenschaftlich und literarisch stehen die Weltchroniken auf einer niedrigen Stufe. Mit besonderer Vorliebe werden Teuerungen, Seuchen, Erdbeben, Kometen und andere Wunderzeichen gebucht. . . . So wenig nun die Weltchroniken vor einer strengeren Kritik bestehen können, so haben doch gerade sie . . . den mächtigsten Einfluss auf die historische Literatur der von Byzanz abhängigen Völker, besonders der Slawen und Orientalen, aber auch der Abendländer, ausgeübt.« A zsidóirodalomnak is van egy fajtája, melyben a csillagok járásából és egyéb főleg időjárási jelekből éppen azokra a dolgokra jósolnak, melyek a fenti krónikák főtartalmát képezik: drágaságra, pestisre, háborúra stbire. Valószínű, hogy ezek szintén a krónikák hatása alatt állanak vagyis a kor ízlését követik. Az emberek érdeklődése a fenti ügyek iránt adott nekik életet. Ilyen kéziratok mű, amely a benne említett országok tanúsága szerint a Keletről ered, birtokunkban van.

*

A szóban forgó gyűjteményből kimagaslik Willamowitz-Möllendorf műve a görög irodalomról (Teil I, Abtheilung VIII, 1—236). W. souverénül uralkodik az anyagon és a szó nagymestere, nemcsak nagy tudós, hanem nagy író is. Sajat külön szempontunkból is többféle részletet emelhetnénk ki, de már is sok tért foglaltunk le és ugyanezért beérjük egyetlenegy idézettel. A görög irodalom utolsó korszaka a kereszténység első századaira esik, képviselői első sorban a görög egyházatyák. Persze szóba kerülnek a szerzetesek is. Bölcsen mondja W., hogy minden vallást tisztelni kell: a szerzetesek világkerülése és önmehtagadása szintén vallás. »Verdammen wird man dann wohl diese Religion, aber niemals die gläubigen Seelen. Nur das muss hier konstatiert werden, dass erst diese Phase des Christentums der Henker der Kultur und Wissenschaft geworden« (219. l.).

*

A kairói geniza elsárgult leveleiből adta ki *dr. Greenstone J. H.* Salamon ben József Ha-Kóhén egy ismeretlen versét, amely a törökök 1077-ben történt visszaverését énekli meg, kik az egyiptomi fővárost több ízben ostromolták és a fatimida dinasztiát végveszélylyel fenyegették (The Turkoman Defeat at Cairo by Solomon ben Josef Ha-Kohen, *Chicago*, 1906). G. iparkodik a versíró személyét megállapítani (16. lap) és a verset angolra fordítja. Az értekezés külön lenyomat az »American Journal of Semitic Languages and Literatures« amerikai folyóiratból és a pennsylvaniai tudomány-egyetem bölcsészeti karán doktordisszertációul szolgált.

*

Slivkin Ch. S., varsói talmudista, ספר-לי"א המאירה cz. alatt bölcseink történetét állítja össze a legrégebb kortól a talmud befejezéseig. Frankel, Weisz, Brill és Halevi ismert munkáitól annyiban tér el, hogy a kronológiai sorrenden kívül az egyes tudósok biográfiája után a talmud sorrendjében az illetők összes tételeit adja, úgy az agáda, mint a halákha körébe tartozókat. A munka súlypontja ez utóbbi tulajdonságában van, mert az életrajzokat az említett szerzők jobban adják. Slivkinnél ugyanis hiányzik a kritika és úgy látszik, hogy a kronológiában tisztára a Juchaszint követi. A nemzedékek (dóróth) korszakait 50 és 20 év között váltakozó időszakokra

határozza meg. Pl. azt is mondja (a hagyomány után), hogy Akiba 52 évvel a templom elpusztulása után halt meg, ami természetesen nem áll. A tradícióhoz való általános ragaszkodás mellett mégis alapos a feltevés, hogy S. vagy Frankel, vagy Weisz művét ismeri, ámbár ezeket egy szóval sem említi. A helyek összeállítása azonban hasznos, csupán az kár, hogy a folio *a* vagy *b* oldalát nem jelzi. Az első biográfiáknál a felhasznált helyeket sem jelzi, de csakhamar rájött, hogy ez elengedhetetlen és később már kiteszi. A talmudon kívül a midrasokat is kiaknázta és felteszszük, hogy összeállításai teljeseek. Eddigél két füzet jelent meg, melyek az egész műnek csupán csekély töredékei és kívánjuk, hogy ne maradjanak azok. Szerző maga utazik könyvével és a támogatást megérdemli.

*

A német zsidók közt is nagyban grasszál a »kerge nyavalya« és sokfélekép védekeznek ellene. A nagy kérdés az, hogy mikép lehet a zsidó öntudatot felkelteni és erősíteni. Bizonyos, hogy »zsidó élet« nélkül nehezen sikerül, minthogy az elmélet az élet viszontagságai közt cserben hagyja az embereket: a filozófia nem alkotott soha felekezetet. Ez talán alapeszméje A. Halbert »Das Rätsel: Jude. Der Roman eines modernen Juden« cz. kis regényének (Berlin-Steglitz, sine anno). Szépirodalmi értékéről különfélekép lehet gondolkozni, de a tendenciája dicséretes: a zsidó hűség megerősítésére törekszik. A változott viszonyok vallásunk erősítésére modern eszközöket követelnek és ezek között a regény nem az utolsó helyen áll.